

ОЦІНКА ОБСЯГІВ НЕЛЕГАЛЬНОГО ОБІГУ ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ¹

ASSESSMENT THE SCALE OF ILLEGAL TURNOVER OF EXCISABLE GOODS

Володимир ОЛЕФІР,
кандидат економічних наук,
Інститут економіки і прогнозування
НАН України, Київ

Volodymyr OLEFIR,
PhD in Economics,
Institute for Economics and Forecasting,
Ukrainian NAS, Kyiv

Уряд кожної країни в більшій чи меншій мірі стикається з проблемою «тіньового» сектора або нелегального виробництва, розповсюдження і споживання товарів і послуг. «Тіньовий» бізнес є досить широким поняттям, яке включає як дозволені види підприємництва, учасники яких уникають оподаткування, так і соціально небезпечні види діяльності, які підпадають під статті Кримінального кодексу. Оскільки «тіньовий» бізнес є протиправною діяльністю, він потребує постійного контролю і втручання правоохоронних органів з метою мінімізації нелегального виробництва, розповсюдження і споживання. Особливої уваги потребують дозволені законом види діяльності, учасники яких частково або повністю уникають оподаткування, тим самим зменшуючи доходи бюджетів усіх рівнів.

Для здійснення своєї діяльності органи підтримки правопорядку в податковій сфері повинні знати приблизні масштаби «тіньового» бізнесу та його динаміку. Однак отримати таку інформацію у повному обсязі дуже складно, враховуючи прихований характер нелегального бізнесу. У цьому випадку доцільно робити приблизні, більш-менш точні оцінки нелегальної діяльності, використовуючи не прямі, а опосередковані індикатори. В економіці все взаємопов'язано, що дає можливість на основі непрямих показників державної статистики та інших об'єктивних джерел окреслити обсяги і динаміку нелегальної діяльності.

Методам оцінки обсягів і динаміки «тіньового» сектора економіки присвячено багато публікацій вітчизняних дослідників [5-7; 9]. Особливістю цих робіт є те, що вони розглядають «тіньовий» сектор на макрорівні, тобто як сукупність усіх видів діяльності поза межами державного обліку й контролю. Але при цьому треба враховувати, що кожний окремих вид «тіньового» бізнесу має свої особливості, а отже, потребує специфічних методів оцінки. Слід також мати на увазі, що окремі державні органи зосереджують свою діяльність на виявленні й припиненні нелегальної діяльності саме в конкретних секторах економіки, і тому для них цікавою є інформація не тільки про «тіньову» економіку в цілому, а й у тих видах діяльності, за які вони відповідають.

Публікації закордонних дослідників привертають увагу в першу чергу своїми методичними підходами [3; 10]. Але застосовувати їх «механічно», без адаптації до місцевих умов також неможливо внаслідок різної статистичної бази. Таким чином, проблема розробки методів оцінки обсягів і динаміки нелегального обігу підакцизних товарів із врахуванням національних особливостей є досить актуальною.

Метою статті є узагальнення методичних напрацювань вітчизняних і закордонних авторів щодо оцінки обсягів і динаміки нелегального обігу алкогольних напоїв і тютюнових виробів, адаптація їх до умов національної економіки, розробка власних методичних підходів до розв'язання проблеми, обчислення динаміки нелегального обігу алкогольних напоїв і тютюнових виробів на основі фактичних даних 2008-2012 років.

Динаміка «тіньового» ринку алкогольних напоїв і тютюнових виробів тісно пов'язана із поточним станом економіки. Якщо економіка знаходиться у стагнації або має місце спад ви-

робництва, то відповідним чином зменшуються доходи населення й надходження до бюджетів усіх рівнів. У цих умовах уряд, як правило, підвищує податки, зокрема акцизи на алкогольні напої та тютюнові вироби. Одночасно підвищуються й мінімальні оптово-відпускні та роздрібні ціни на алкогольні напої, що дає можливість стягувати більше податку на додану вартість. Легальна продукція стає недосяжною для споживачів, при цьому зростає попит на нелегальні алкогольні напої та тютюнові вироби.

Сучасний стан національної економіки можна охарактеризувати як фазу чергового циклічного спаду. Промислове виробництво скорочується вже протягом 19 місяців, починаючи з грудня 2011. Фізичні обсяги продукції будівництва зменшуються приблизно з червня 2012 року, або впродовж 13 місяців. Вантажооборот транспорту (без урахування трубопровідного) зменшується приблизно із серпня 2012². Більше року внаслідок погіршення зовнішньої кон'юнктури триває застій в експортній діяльності.

Спад у виробництві й торгівлі спричинив зменшення доходів підприємств, найманих працівників і бюджетів усіх рівнів. Зокрема, загальна сума доходів Зведеного бюджету України за січень-травень 2013 року збільшилась лише на 2,5% порівняно з аналогічним періодом 2012 [4]. Упродовж 2012 і першого півріччя 2013 року квартальний, сезонно скоригований ВВП (у постійних цінах 2007) зростав лише двічі: у другому кварталі 2012 – на 0,5% і в першому кварталі 2013 – на 0,6% [1]. В інших чотирьох кварталах було зафіксовано зниження реального ВВП – від 0,4% до 1,5%.

В умовах зменшення податкових надходжень від виробництва уряд посилює податковий тиск на споживачів шляхом підвищення акцизів і мінімальних оптово-відпускних і роздрібних цін на алкогольні напої та тютюнові вироби. Зокрема, протягом 2008-2012 років ставки акцизного податку на пиво зросли з 0,31 грн. / л до 0,74 грн. / л; на виноградні кріплені вина – з 0,50 грн. / л до 2,14 грн. / л; на лікеро-горілчані вироби – з 21,50 грн. / л 100% спирту до 45,87 грн. / л 100% спирту; на коньяк – з 10,00 грн. / л 100% спирту до 27 грн. / л 100% спирту (**табл. 1**). Починаючи з 2010 року, ставки акцизного податку на міцні алкогольні напої почали зростати щорічно, тоді як у попередні роки вони час від часу підвищувались. Чинним законодавством передбачено подальше щорічне зростання ставок акцизного податку на коньяк до 2018 року без урахування темпів інфляції та рівня реальних доходів населення.

Безпосереднім наслідком підвищення акцизів стало зростання цін на алкогольні напої та тютюнові вироби. Ціни на цю групу товарів протягом 2008-2012 років підвищились у 2,4 раза (**табл. 2**).

Темпи їх зростання значно випередили темпи зростання цін на інші товари, які відносяться до групи продовольчих. Зокрема, на другому місці за темпами зростання цін були безалкогольні напої (190%), на третьому – хліб (178%), на четвертому – м'ясо і м'ясопродукти (165%). Темпи зростання цін на всі інші продовольчі товари були ще нижчими.

Зростання цін було пов'язано виключно з підвищенням акцизів на алкогольні напої та тютюнові вироби і встановленням мінімальних роздрібних цін.

Узагальнено методичні підходи щодо оцінки обсягів нелегального обігу підакцизних товарів. Запропоновано методичку оцінки обсягів нелегального обігу алкогольних напоїв і тютюнових виробів. Зроблено оцінку обсягів нелегального обігу алкогольних напоїв і тютюнових виробів на основі фактичних даних за 2008-2012 роки.

The methodological approaches to the assessment of the scale of illegal turnover of excisable goods are summarized. The technique of evaluation of the volumes of illegal circulation of alcoholic beverages and tobacco products is offered. The estimation of illegal circulation of alcoholic beverages and tobacco products in 2008 – 2012 is made.

Таблиця 1. Динаміка ставок акцизного податку на алкогольні напої (станом на 1 січня)

Товарні групи	2008	2009	2010	2011	2012
Пиво із солоду, грн. / л	0,31	0,31	0,31	0,74	0,74
Вина виноградні кріплені, грн. / л	0,50	0,50	0,50	2,14	2,14
Лікєро-горілочні вироби ³ , грн. / л	21,50	34,00	34,00	42,12	45,87
100% спирту					
Коньяк ⁴ , грн. / л 100% спирту	10,00	10,00	20,00	20,00	27,00

Джерело: Податковий кодекс України, Закон України «Про ставки акцизного збору на спирт етиловий та алкогольні напої» від 07.05.96 р., № 178/96-ВР.

Таблиця 2. Індекси цін, грудень до грудня попереднього року, %

Показники	2008	2009	2010	2011	2012
Індекс споживчих цін	122,3	112,3	109,1	104,6	99,8
Продукти харчування та безалкогольні напої	124,5	110,9	110,6	101,7	97,7
Алкогольні напої, тютюнові вироби	122,7	138,4	122,1	108,8	107,0
Безалкогольні напої	121,7	124,7	105,7	113,7	104,2
Хліб	125,1	109,9	111,1	113,5	102,7
М'ясо і м'ясопродукти	134,0	106,2	104,1	109,8	101,3

Джерело: Статистичний щорічник України за 2011 рік; Індекси цін, експрес-випуск Держстату від 05.01.2013 р. № 11.1 – 19 / 3 / Держстат України [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Таблиця 3. Динаміка «тіньового» ринку міцних лкогольних напоїв на основі даних роздрібної торгівлі

Показники	2008	2009	2010	2011	2012
Кількість наявного населення (на 1 січня), млн.	46,4	46,1	46,0	45,8	45,6
Всього продано, млн. дал	31,3	31,0	31,0	30,8	30,7
в т. ч.: легально у торговельній мережі та мережі ресторанного господарства, млн. дал		25,0	23,0	22,0	21,0
нелегально, млн. дал	6,3	8,0	10,0	8,8	9,7
Частка «тіньового» обігу, %	20	26	32	29	32

Джерело: Україна у цифрах у 2012 р., стат. зб. Держстату / Держстат України [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua>; розрахунки.

Інших вагомих причин для зростання цін не було, оскільки на ринку алкогольних напоїв нині є гостра конкуренція як між виробниками, так і між виробниками та імпортерами, що сприяє не зростанню, а зниженню цін. Зокрема, пиво в Україні нині виробляють приблизно 50 компаній [2], а переробкою винограду і випуском «тихого», ігристого вина і коньяку займаються приблизно 200 підприємств [8].

Унаслідок зростання цін алкогольні напої та тютюнові вироби стають менш доступними для населення (особливо молоді), що однозначно можна вважати позитивним явищем. Споживання алкоголю, яке нині має місце в Україні, без перебільшення можна оцінити як надмірне. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, Україна за споживанням алкоголю на душу населення посідає п'яте місце серед 188 країн [11]. За рік населенням України у віці старше 15 років споживається в середньому на особу 15,6 літра алкогольних напоїв (у перерахунку на 100% спирт) [11]. Більше алкоголю споживається тільки в Молдові (18,2 л), Чехії (16,4 л), Угорщині (16,3 л) і Російській Федерації (15,8 л) [11].

Надмірне споживання алкоголю є великим соціальним злом. Руїнується генетика нації, розпадаються сім'ї, зберігається високий рівень аварійності на дорогах і виробничого травматизму. Тому одним із першочергових завдань соціальної політики держави є зменшення споживання алкогольних напоїв і пропагування серед населення тверезого способу життя. Однак неможливо досягти цього лише штучним підвищенням цін і запровадженням заборон (на продаж алкогольних напоїв неповнолітнім, біля навчальних закладів, у нічний час тощо). З одного боку, споживання алкоголю тісно пов'язано з традиціями, світоглядом, відсутністю повноцінної альтернативи. З другого боку, постійне споживання алкоголю й тютюну породжує алкогольну і тютюнову залежність. Тому стратегія

зменшення споживання алкоголю і тютюну в Україні передбачає проведення комплексу заходів у рамках спеціальної багаторічної програми.

Однією зі складових цього комплексу заходів є боротьба із нелегальним обігом алкоголю і тютюну. Цей обіг існує практично в усіх країнах і формується під впливом багатьох факторів. Серед найбільш вагомих чинників слід назвати такі: доступність легального алкоголю, ефективність діяльності правоохоронних органів, традиції та звички населення, розмір покарання за виробництво і збут нелегальної продукції.

Оцінити обсяги і динаміку нелегального виробництва, обігу і споживання алкогольних напоїв і тютюнових виробів досить складно. Ця діяльність незаконна, відбувається в «тіні», в умовах максимальної конспірації, інформація про неї мінімальна й розпорошена. Для оцінки обсягів і динаміки «тіньового» ринку доцільно користуватись інформацією із джерел, які є нейтральними та об'єктивними щодо ситуації на «тіньовому» ринку (державна статистика, медичні заклади, торговельні підприємства тощо).

До загальних методичних підходів оцінки обсягів «тіньового» ринку алкогольних напоїв і тютюнових виробів відносяться [3]:

1. *Порівняння даних продажу підакцизної продукції в роздрібній торгівлі з усталеними обсягами споживання.* Алкогольні напої і тютюнові вироби відносяться до товарів нееластичного попиту через їх спроможність створювати у споживачів алкогольну або тютюнову залежність. Тобто обсяги їх споживання суттєво не зменшуються від зростання ціни, оскільки алко- або тютюновозалежна людина в тій або іншій формі прагне задовольнити свою добову потребу. Таким чином, коли алкогольні напої або тютюнові вироби стають недоступними за ціною, яка вміщує акциз і ПДВ, то збільшується споживання нелегальної продукції та сурогатів. Отже, обсяг споживання упродовж короткого відрізка часу є в цілому постійним, а зменшення легальної реалізації в роздрібній мережі протягом цього відрізка часу свідчить про зростання нелегального обороту.

2. *Порівняння даних завантаженості виробничих потужностей лікєро-горілочних заводів (ЛГЗ) із фінансовими результатами їх роботи.* Для рентабельної роботи ЛГЗ їх виробничі потужності повинні бути завантажені на певну мінімальну величину. Якщо виробничі потужності ЛГЗ за офіційною звітністю завантажені менш ніж на цю величину, але при цьому працівники не звільняються, кредиторська заборгованість підприємства не зростає, то це свідчить про наявність нелегального виробництва.

3. *Порівняння базових і звітних даних медичної статистики про кількість отруєнь сурогатними алкогольними напоями і даних правоохоронних органів про кількість виявлених підпільних цехів з виробництва підакцизної продукції тощо.*

4. *Узагальнення результатів опитування експертів ринку алкогольних напоїв (виробників, спеціалістів Міністерства доходів і зборів України, науковців тощо).*

Оцінку динаміки «тіньового» ринку можна робити у розрізі окремих видів алкогольних напоїв або комплексно щодо всіх алкогольних напоїв одночасно.

Для підрахунку частки «тіньового» ринку в розрізі окремих видів алкогольних напоїв є два підходи, які різняться вихідною статистичною інформацією, яка оприлюднюється Держстатом України:

1) підхід, який ґрунтується на даних реалізації алкогольних напоїв у роздрібній торгівлі;

2) розрахунок на основі даних виробництва, експорту та імпорту алкогольних напоїв.

Кожний із цих методичних підходів передбачає врахування динаміки наявного населення.

У табл. 3 представлено розрахунок частки нелегального обороту міцних алкогольних напоїв на основі даних роздрібної торгівлі. Вихідними даними для розрахунку були: кількість наявного населення, легальний продаж міцних алкогольних напоїв у торговельній мережі та мережі ресторанного господарства, а також загальновизнана оцінка обсягів «тіньового» ринку у базовому році (2008). Більшість

експертів ринку вважають, що обсяг нелегального обороту міцних алкогольних напоїв у 2008 становив приблизно 20%.

В основі розрахунку частки «тіньового» ринку лежить теза про те, що споживання алкогольних напоїв змінюється пропорційно до кількості населення. Тобто воно залежить не стільки від ціни, яка коливається відносно швидко, скільки від звичаїв, традицій та інших соціальних факторів, які змінюються дуже повільно і поступово. Таким чином, знаючи обсяг споживання алкогольних напоїв у базовому році та кількість наявного населення у звітному році, можна визначити приблизні обсяги споживання алкоголю у звітному році. Обсяг нелегального споживання визначається як різниця між загальним споживанням і легальним продажем у торговельній мережі та мережі ресторанного господарства.

У табл. 4 відображено розрахунок обсягів «тіньового» ринку міцних алкогольних напоїв на основі офіційних даних про виробництво, експорт та імпорту. Розрахунок передбачає, що перехідні запаси на кінець року готової продукції у виробників і в торгівлі залишаються приблизно однаковими, а вся реалізована на внутрішньому ринку продукція споживається. Таким чином, легальне споживання буде дорівнювати сумі виробництва та імпорту за мінусом експорту.

У табл. 5 зведено результати обчислення обсягів «тіньового» ринку міцних алкогольних напоїв на основі двох підходів. Як видно з даних табл. 5, оціночні результати дещо різняться між собою, хоча в цілому вказують на однакову динаміку. Протягом 2008-2009 років «тіньовий» ринок зростав, а протягом 2010-2011 – зменшувався. Відмінність полягає в оцінці темпів зростання і спаду «тіньової» діяльності.

Якщо результати за двома підходами помітно різняться між собою, то можливі три варіанти подальшої їх обробки і тлумачення:

- 1) вибрати з двох підходів один і орієнтуватись на його результати;
- 2) усереднити результати за двома підходами;
- 3) на основі наявної додаткової інформації в діапазоні отриманих значень вибрати найбільш реальну оцінку «тіньового» ринку.

На нашу думку, найбільш раціональним є третій варіант обробки отриманих результатів.

Серед наявної додаткової статистичної інформації, яка опосередковано свідчать про зростання нелегального обігу алкогольних напоїв і тютюнових виробів, можна визначити:

- 1) частку витрат на алкогольні напої та тютюнові вироби в структурі кінцевих споживчих витрат домашніх господарств;
- 2) смертність населення від випадкового отруєння та дії алкоголю;
- 3) кількість хворих, які перебували на обліку в медичних закладах, на кінець року з діагнозом розладу психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю (алкоголізм і алкогольні психози).

Динаміку цих показників наведено в табл. 6. Як бачимо, протягом 2008-2012 років мало місце зростання частки витрат на алкогольні напої та тютюнові вироби в споживчих витратах. Це свідчить про те, що суттєвого збільшення нелегального обігу не відбулось. У протилежному випадку частка витрат упродовж 2008-2012 залишилась би незмінною або навіть зменшилась. Як видно з табл. 6, статистика також не зафіксувала суттєвого збільшення отруєнь сурогатними алкогольними напоями і зростання кількості хворих алкоголізмом і алкогольними психозами. Це дає підстави брати за реальні значення оцінки величини не більш за середні. Реальну оцінку динаміки нелегального обігу міцних алкогольних виробів представлено в табл. 5.

Оцінювати масштаби нелегального виробництва алкогольних напоїв можна в розрізі окремих видів, а також у цілому на ринку алкогольної продукції. Ця комплексна оцінка дає можливість врахувати переміщення попиту з одних видів алкогольних напоїв на інші внаслідок неоднакового зростання цін на окремі види.

У табл. 7 наведено розрахунок обсягів «тіньового» ринку на основі комплексного підходу з урахуванням виробництва, експорту та імпорту всіх алкогольних напоїв. Алгоритм розрахунку при цьому був подібним до другого підходу, а єдина відмінність полягала в тому, що показник виробництва, експорту та імпорту охоплював

Таблиця 4. Оцінка «тіньового» ринку міцних алкогольних напоїв на основі статистики виробництва, експорту та імпорту

Показники	2008	2009	2010	2011	2012
Кількість наявного населення (на 1 січня), млн.	46,4	46,1	46,0	45,8	45,6
Виробництво					
Коньяку, млн. дал	3,9	3,1	3,5	4,3	4,6
млн. дал 100% спирту	1,6	1,3	1,4	1,7	1,8
Горілки, інших міцних спиртових напоїв, млн. дал	40,0	42,3	42,5	33,2	33,8
млн. дал 100% спирту	16,0	16,9	17,0	13,3	13,5
Лікерів, солодких наливок, спиртових настоянок тощо, млн. дал	10,9	6,6	5,8	12,0	11,5
млн. дал 100% спирту	3,3	2,0	1,8	3,6	3,4
Всього міцних напоїв, млн. дал 100% спирту	20,8	20,1	20,1	18,6	18,8
Експорт міцних напоїв, млн. дал 100% спирту	3,4	2,8	3,0	2,3	2,4
Імпорт міцних напоїв, млн. дал 100% спирту	1,6	1,3	1,8	3,0	3,0
Легальне споживання, млн. дал 100% спирту	18,9	18,7	18,9	19,3	19,3
Нелегальне споживання, млн. дал 100% спирту	4,7	4,8	4,5	4,1	3,9
Всього споживання, млн. дал 100% спирту	23,7	23,5	23,4	23,4	23,3
Частка «тіньового» обігу, %	20	21	19	18	17

Джерело: Виробництво промислової продукції за видами в Україні за січень-грудень 2012 року, стат. бюл. Держстату / Держстат України [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>> ; Експорт та імпорту товарів за країнами світу / Держстат України [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>> ; Статистичний щорічник України за 2011 рік; Промисловість України у 2007 – 2010 роках, стат. зб. Держстату / Держстат України [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>> ; розрахунки.

Таблиця 5. Зведена таблиця результатів оцінки обсягів «тіньового» ринку міцних алкогольних виробів, %

Види оцінки	2008	2009	2010	2011	2012
За даними розрідної торгівлі	20	26	32	29	32
На основі статистики виробництва, експорту та імпорту	20	21	19	18	17
Усереднена оцінка	20	23	26	23	24
Реальна згладжена оцінка	20	22	24	23	23

Таблиця 6. Показники, які опосередковано свідчать про зростання (зменшення) нелегального обігу алкогольних напоїв і тютюнових виробів

Показники	2008	2009	2010	2011	2012
Частка витрат на алкогольні напої і тютюнові вироби у структурі кінцевих споживчих витрат домашніх господарств, %	5,5	6,5	6,6	6,9	7,7
Смертність населення від випадкового отруєння та дії алкоголю, осіб на 100 тис. наявного населення	18,6	13,2	9,8	9,5	н/д
Кількість хворих, які перебували на обліку в медичних закладах з діагнозом розладу психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю (алкоголізм і алкогольні психози), осіб на 100 тис. населення на кінець року	1378	1352	1332	1315	1289

Джерело: Національні рахунки за 2011 рік, стат. зб. Держстату / Держстат України [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>> ; Кінцеві споживчі витрати домогосподарств за цінами / Держстат України [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>> ; Статистичний щорічник України за 2011 р.; Україна у цифрах у 2012 р., стат. зб. Держстату / Держстат України [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>> ; розрахунки.

Таблиця 7. Комплексна оцінка розміру «тіньового» ринку алкогольних напоїв

Показники	2008	2009	2010	2011	2012
Кількість наявного населення (на 1 січня), млн.	46,4	46,1	46,0	45,8	45,6
Виробництво, млн. дал 100% спирту	41,2	39,3	40,2	37,3	36,9
Експорт, млн. дал 100% спирту	5,4	5,1	5,2	4,0	4,4
Імпорт, млн. дал 100% спирту	2,2	1,6	2,3	3,7	3,6
Легальне споживання, млн. дал 100% спирту	37,9	35,7	37,4	37,1	36,2
Нелегальне споживання, млн. дал 100% спирту	9,5	11,4	9,6	9,7	10,4
Всього споживання, млн. дал 100% спирту	47,4	47,1	47,0	46,8	46,6
Частка «тіньового» обігу, %	20	24	20	21	22

Джерело: Виробництво промислової продукції за видами в Україні за січень-грудень 2012 року, стат. бюл. Держстату / Держстат України [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>> ; Експорт та імпорту товарів за країнами світу / Держстат України [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>> ; Статистичний щорічник України за 2011 рік; Промисловість України у 2007-2010 роках, стат. зб. Держстату / Держстат України [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>> ; розрахунки.

Таблиця 8. Ставки акцизного податку на тютюнові вироби (станом на 1 січня)

Товарні групи	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Тютюнова сировина ⁵ , грн. / кг	0	0	0	0	0	218
Сигарети без фільтра ⁶ , грн. / 1000 шт.	5	13	35	43	49	73
Сигарети з фільтром ⁷ , грн. / 1000 шт.	14	30	60	96	111	163
Тютюн для куріння ⁸ , грн. / кг	12	12	35	75	86	218
Жувальний і нюхальний тютюн ⁹ , грн. / кг	5	5	10	21	25	218
Інший тютюн ¹⁰ , грн. / кг	0	0	25	53	61	218

Джерело: Закон України «Про ставки акцизного збору та зв'язного мита на тютюнові вироби» від 06.02.1996 р. № 30-96; Податковий кодекс України.

Таблиця 9. Оцінка частки нелегального обігу тютюнових виробів на основі реалізації, млрд. шт.

Показники	2008	2009	2010	2011	2012
Кількість наявного населення (на 1 січня), млн.	46,4	46,1	46,0	45,8	45,6
Всього легального і нелегального обігу	46,4	46,1	46,0	45,8	62,0
в т.ч.: легальний обіг (продаж через торгову мережу та мережу ресторанного господарства підприємств)	45,9	40,5	37,4	44,7	62,0
нелегальний обіг	0,5	5,6	8,6	1,1	0,0
Частка нелегального обігу, %	1	12	19	2	0

Джерело: Україна у цифрах у 2012 р., стат. зб. Держстату / Держстат України [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>; розрахунки.

Таблиця 10. Оцінка частки нелегального обігу тютюнових виробів на основі статистики виробництва, експорту та імпорту, млрд. шт.

Показники	2008	2009	2010	2011	2012
Кількість наявного населення (на 1 січня), млн.	46,4	46,1	46,0	45,8	45,6
Всього легального і нелегального обігу	125	124	124	124	123
в т.ч.: легальний обіг	124	109	97	88	83
виробництво	130	114	103	96	94
експорт	11	10	11	12	15
імпорт	5	6	4	4	4
нелегальний обіг	1	15	27	36	40
Частка нелегального обігу, %	1	12	22	29	33

Джерело: Україна у цифрах у 2012 р., стат. зб. Держстату / Держстат України [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>; Експорт / імпорт товарів за країнами світу / Держстат України [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>; розрахунки.

Таблиця 11. Зведена таблиця результатів оцінки обсягів нелегального обігу тютюнових виробів, %

Види оцінки	2008	2009	2010	2011	2012
За даними роздрібної торгівлі	1	12	19	2	0
На основі статистики виробництва, експорту та імпорту	1	12	22	29	33
Усереднена оцінка	1	12	20	16	16
Реальна згладжена оцінка	1	12	20	21	22

усі алкогольні напої (міцні напої, вина, пиво, слабоалкогольні напої тощо), перераховані в абсолютній 100% спирт.

Як видно з табл. 7, комплексна оцінка узгоджується із попередніми оцінками за такими висновками:

- 1) «тіньовий» ринок помітно збільшився у 2009 році;
- 2) після 2009-2010 він мав загальну тенденцію до зниження;
- 3) у 2012 році його рівень був більшим, ніж у базовому 2008.

Надмірне споживання тютюну є ще однією гострою соціальною проблемою в Україні. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, Україна за обсягами споживання тютюнових виробів посідає шосте місце серед 192 держав. За рік у розрахунку на дорослу людину в Україні споживається в середньому 2401 сигарета [12]. Більше за Україну тютюнових виробів споживається відповідно: у Сербії (2861), Болгарії (2822), Греції (2795), Росії (2786) і Молдові (2479) [12].

Виходячи з великого негативного впливу куріння тютюну на здоров'я людини, Всесвітня організація охорони здоров'я

у 2003 році ініціювала розробку і впровадження Рамкової конвенції щодо боротьби з тютюнопалінням. До цієї конвенції приєдналось 176 держав, у тому числі й Україна. Держави, які підписали конвенцію, взяли на себе низку зобов'язань, серед яких: підвищення акцизів на тютюнові вироби, заборона реклами тютюнових виробів, заборона тютюновим компаніям займатися спонсорством, заборона куріння в громадських місцях, оформлення упаковок сигарет попереджувальними записами щодо безпеки куріння тощо.

У контексті виконання Рамкової конвенції в Україні неодноразово підвищували акцизи на тютюнові вироби. Особливо високими темпами ставки акцизів почали зростати з 2008 року, тобто з початком світової фінансової кризи 2008-2009 років (табл. 8). Протягом 2008-2013 темпи зростання акцизного податку значно перевищували темпи інфляції та сягнули свого апогею у 2013, коли набув чинності Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо перегляду ставок деяких податків і зборів» від 20.11.2012 р. № 5503 – VI. Цим законом акцизним податком були обкладені всі види продукції, що вміщують тютюн, а сам акцизний податок щодо окремих товарних груп був збільшений у рази (табл. 8).

Підвищення ставок акцизного податку не могло не позначитись на зростанні роздрібних цін. За нашими підрахунками, упродовж 2008-2012 ціни на алкогольні напої та тютюнові вироби збільшились у 2,4 раза. Для порівняння: за попередній п'ятирічний період 2003-2007 років ціни зросли лише на 36%. Якщо взяти до уваги, що протягом 2008-2012 реальна зарплата збільшилась на 31%, то зростання цін на алкогольні напої та тютюнові вироби стало суттєвим навантаженням на бюджеті споживачів цієї продукції.

Алкогольні напої і тютюнові вироби відносяться до товарів нееластичного попиту, особливо для тих, хто споживає їх щоденно. Таким чином, в умовах, коли ціни на продукцію зростають значно вищими темпами ніж доходи, споживачі прагнуть задовольнити потребу за рахунок сурогатів, замінників, а також нелегального обороту.

Оцінка обсягів нелегального обороту тютюнових виробів була проведена за тією ж методикою, що й алкогольних напоїв. Спочатку було зроблено оцінку частки нелегального обігу тютюнових виробів на основі реалізації, а потім – на основі статистики виробництва, експорту та імпорту. Внаслідок відсутності статистичних даних щодо перехідних запасів тютюнових виробів при розрахунках умовно вважалося, що вони залишаються постійними. При розрахунках у базовому 2008 році частка нелегального обігу була прийнята за 1%, що відповідає узагальненій оцінці експертів.

Вихідні дані і результати розрахунків наведено в табл. 9, табл. 10 і табл. 11. Перше, що кидається у вічі, – це помітна відмінність в оцінках за двома підходами. Оцінка за даними роздрібної торгівлі вказує на зменшення частки нелегального обігу майже до нульової позначки, а оцінка на основі статистики виробництва, експорту та імпорту – на подальше зростання. Крім того, не можна не відзначити суттєвого збільшення реалізації тютюнових виробів упродовж 2011-2012 років (табл. 9), що не зовсім узгоджується із тенденцією зростання цін.

На нашу думку, ці розбіжності в тенденціях і неприродне поєднання зростання цін і збільшення обсягів реалізації свідчить саме про наявність великого нелегального обігу. Тому в реальних значеннях оцінки «тіньового» обігу тютюнових виробів зафіксована тенденція зростання (табл. 11).

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити ряд висновків:

1. «Тіньовий» сектор економіки зростає в умовах економічного спаду і зменшення ділової активності. Наслідком економічної стагнації є зменшення доходів населення і посилення податкового тиску, що стимулює «тіньову» діяльність. У цих умовах необхідно проводити моніторинг рівня «тінізації» економіки і встановлювати оптимальний рівень оподаткування залежно від економічної ситуації.

2. Підвищення акцизів на алкогольні напої протягом 2008-2012 років спричинило зростання «тіньового» сектора. Однак це зростання було помірним і не перевищувало 20% від бази 2008 року. Сягнувши

свого піку у 2009-2010, частка «тіньового» ринку алкогольних напоїв протягом 2011-2012 мала загальну тенденцію до зниження. Якщо прийняти, що в базовому 2008 році частка «тіньового» ринку становила 20%, то у 2012 вона стабілізувалась на рівні 23%.

3. Нелегальний обіг тютюнових виробів протягом 2008-2012 також мав загальну тенденцію до зростання. Причому це зростання відбувалось більш швидкими темпами, ніж зростання нелегального обігу алкогольних напоїв. За нашими оцінками, тенденція зростання «тіньового» ринку тютюнових виробів, на відміну від алкогольних напоїв, не була подолана, а його частка у 2012 році сягнула 22%. Є велика імовірність подальшого зростання обсягів нелегального обігу з огляду на суттєве підвищення акцизів у 2013 році.

CONCLUSIONS

1. *Shadow economy increases with the economic recession and decrease in business activity. Economic stagnation leads to reduction of incomes of the population and strengthening of tax pressure, which stimulates the shadow activity. Under these conditions it is necessary to monitor the level of the shadow economy and to establish the optimal level of taxation, depending on the economic situation.*

2. *Increasing of excise on alcoholic drinks during the 2008 - 2012 led to the growth of the shadow sector. However, this growth was moderate and did not exceed 20 % of the base 2008. After the peak of 2009 - 2010, the share of the shadow market of alcoholic beverages for 2011 - 2012, had a general tendency to decrease. If in 2008 (base year) share of the shadow market was 20 %, in 2012 it was at the level of 23 %.*

3. *Illegal turnover of tobacco products during the 2008 - 2012 also had a general tendency to growth. This increase was faster than the growth of the illegal circulation of alcoholic beverages. The tendency of growth of shadow market of tobacco products was not overcome, and its share in 2012 amounted to 22 %. There is a high probability of further growth of shadow market of tobacco products, taking into account the significant increase of the excise tax in 2013.*

ПОСИЛАННЯ

¹ Публікацію підготовлено за відомчою тематикою з НДР «Формування структури базових ринків України: державне регулювання в нових умовах лібералізації та протекціонізму в торгівлі» (Протокол № 8 Бюро Відділення економіки НАН України від 21 липня 2011 р.), № держреєстрації 0112U000045.

² Із урахуванням трубопроводного транспорту, який значною мірою обслуговує транзитні вантажопотоки, спад на транспорті є ще більш масштабним і тривалим.

³ За УКТ ЗЕД товарна група 2208 «Спирт етиловий не денатурований з концентрацією спирту менш як 80 об.%; спиртові дистилати та спиртні напої, одержані шляхом перегонки, лікери та інші напої, що містять спирт» крім товарних підгруп 2208 20 12 00, 2208 20 62 00.

⁴ За УКТ ЗЕД товарні підгрупи 2208 20 12 00, 2208 20 62 00 «Спиртові дистилати та спиртні напої, одержані шляхом перегонки виноградного вина або вичавок винограду».

⁵ Код і повна назва товарної групи за УКТ ЗЕД – 2401 «Тютюнова сировина, тютюнові відходи».

⁶ Код і повна назва товарної групи за УКТ ЗЕД – 2402 20 90 10 «Сигарети без фільтра, цигарки».

⁷ Код товарної групи за УКТ ЗЕД – 2402 20 90 20.

⁸ Код і повна назва товарної групи за УКТ ЗЕД – 2403 10 «Тютюн для куріння, з вмістом або без вмісту заміників у будь-якій пропорції».

⁹ Код товарної групи за УКТ ЗЕД – 2403 99 10 00.

¹⁰ Код і повна назва товарної групи за УКТ ЗЕД – «Інший тютюн промислового виробництва та заміники тютюну промислового виробництва; «гомогенізований» або «відновлений» тютюн; тютюнові екстракти та есенції».

ЛІТЕРАТУРА

1. Валовий внутрішній продукт України, експрес-випуск Держстату / Держстат України [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

2. Габдрахимов Д. Деньги из пены: обзор пивного рынка в Украине [Електронний ресурс] / Д. Габдрахимов, Д. Северин. – Доступний з: <http://forum.beermir.com/viewtopic.php?t=571>.

3. Исаров О. Б. Теневой сектор в сфере алкогольного бизнеса: оценка и методы государственного воздействия / О. Б. Исаров // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 2. – С. 111-124. – Доступний з: <http://ecsocman.hse.ru/data/109/960/1216/10-Isarov.pdf>.

4. Інформація про стан виконання Зведеного і Державного бюджетів України за січень – травень 2013 р. / Мінфін України [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.minfin.gov.ua>.

5. Мазур І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія / І. Мазур. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 239 с.

6. Павлов В.І. «Тіньовий» бізнес в економіці України / В. І. Павлов, В. І. Борейко // Економіка та держава. – 2009. – № 3. – С. 8-10.

7. Прилипо Ю. І. Удосконалення деяких методів оцінки обсягів тіньового сектора / Ю. І. Прилипо // Статистика України. – 2008. – № 1. – С. 16-25.

8. Украинские производители вина опасаются экспансии [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.dengi-info.com/news/?nid=26798>

9. Франчук В. І. Аналіз методів оцінювання та виявлення тіньової економіки / В. І. Франчук, Ю. І. Кіржецький // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – №1. – С. 1-11.

10. Estimations of unrecorded alcohol consumption levels and trends in 14 European countries [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.nordicwelfare.org/PageFiles/9407/Estimations%20of%20unrecorded%20alcohol%20consumption%20levels%20and%20trends%20in%2014%20European%20countries.pdf>.

11. Global status report on alcohol and health / World Health Organization [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.who.int/substance_abuse/publications/global_alcohol_report/msbgsrprofiles.pdf.

12. List of countries by cigarette consumption per capita [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_cigarette_consumption_per_capita.

UKRAINIAN JOURNAL ЕКОНОМІСТ

Український журнал
«ЕКОНОМІСТ»
з 2011 року
представлений
у міжнародній економічній
наукометричній
базі RePEc.

У зв'язку
з розширенням
розміщення публікацій
в RePEc з 2013 року
змінюються вимоги
до змісту статей.
Уважно слідкуйте
за інформацією в наступних
номерах журналу і на сайті
<http://ua-ekonomist.com>